

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKABS PJECE SERIE
GRUNDVIDENSKABEN I DAG

29

ERIK HANSEN
DANSK SPROG

UDGIVET AF FOLKEUNIVERSITETET I KØBENHAVN

1981

Redaktion:

professor, dr. phil. MOGENS BLEGVAD
administrator, dr. phil. ERIK DAL
professor H. HØJGAARD JENSEN

ERIK HANSEN er født i 1931. Han er cand. mag. 1959 med fagene dansk og tysk, og har undervist i gymnasieskolen 1959-63. Han har været ansat ved Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet fra 1965, professor i moderne dansk sprog 1975. Medlem af Dansk Sprognævn fra 1973 og Nordisk Sprogsekretariat fra 1981. Redaktør af tidsskriftet Mål og Mæle.

Har udgivet Reklamesprog (1965), Ping- og Pampersprog (1971), Magister Stygotii betænkninger over det danske sprog (1973), Dæmonernes Port. Støtte-materiale til undervisningen i nydansk grammatik (1977), Skrift, stavning og ret-stavning (1981). Desuden artikler, afhandlinger og lærebøger om dansk sprog.

---

*Hæfte 28-30 er udgivet med støtte fra
Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen*

Forlag:

Folkeuniversitetet i København
Købmagergade 52
1150 København K

Erik Hansen

DANSK SPROG

Dette hæfte handler om udforskningen af moderne dansk sprog i de sidste ca. tredive år. Jeg har lagt vægt på at tegne hovedlinjerne i forskningens historie fremfor at få nævnt alle begivenheder og personer i den nyere udvikling på området. Afhandlingen er derfor lagt sådan til rette at ingen enkelte personer eller værker omtales i selve fremstillingen – bortset fra indledningen om periodens forudsætninger. Til gengæld er bibliografien (p. 29ff.) ret omfattende.

Den helt afgørende vægt på hovedlinjerne har betydet at det på den snævre plads ikke har været nødvendigt at bruge alle forskningsgrene til eksemplifikation. Nogle få forskningsaktiviteter er af den grund blevet behandlet så knapt at det ikke står i et rimeligt forhold til deres væsentlighed og lødighed. Særlig dårlig samvittighed har jeg over for fonetik og fonologi, barnesprogsforskningen og leksikografien.

Immanens og struktur

Strukturalismen i europæisk sprogvidenskab, der skylder Ferdinand de Saussure og den såkaldte Pragerskole sin opståen, fik i slutningen af trediverne en selvstændig udformning i Danmark – først og fremmest på grund af Louis Hjelmslev og en række forskere omkring ham. Glossematikken, Hjelmslevs bidrag til teori- og metode debatten, er konsekvent baseret på de strukturalistiske nøglebegreber *immanens* (“selvberoenhed”) og *struktur*, og er i en vis forstand en protestbevægelse mod den traditionelle sprogvidenskab.

Strukturalisterne reagerede imod at sprogbeskrivelsen og analysen altid skulle begrundes og retfærdiggøres ved et formål uden for sig selv. Sagt på en anden måde: sprogvidenskabens var en hjælpedisciplin for en række andre videnskaber eller aktiviteter. Studiet af sproghistorien havde til formål at forsyne ånds- og kulturhistorikerne med materiale; tekstfilologien brugte sprogbeskrivelsen med det sigte at skaffe bedst mulige tekster til (litteratur)historiske studier; sprogpedagogikken aftog sprogvidenskabelige resultater for bedre at kunne tilrettelægge undervisningsforløb og lærebøger osv.

Sprogvidenskabens behøvede således ikke at tvivle på sin egen nytte. Problemet var at dens teori og metode helt var bestemt af og dens resultater bedømt ud fra andre formål og synspunkter end sproget selv.

I strukturalisternes program om en immanent eller autonom (“selvstyrende”) lingvistik lå bestræbelserne for at frigøre sprogbeskrivelsen fra filologi, psykologi, kulturhistorie, pædagogik osv. for at skabe en sprogvidenskab der er sig selv og ikke primært forpligtet over for andre formål. Sprogvidenskabens centrale emne blev selve sprogsystemet eller strukturen, dvs. de sproglige elementer og kategorier samt relationerne mellem dem. Elementerne defineredes ikke fysiologisk eller fysisk (“udtale”) og heller ikke ved deres reference til den ikke-sproglige virkelighed (“betydning”), men udelukkende gennem deres re-

lationer til eller samspil med andre elementer eller kategorier. Beskrivelsesapparatet, hvis hovedemne altså er relationerne eller afhængighederne mellem elementerne, skulle i princippet opbygges som en særlig slags matematik eller logik, således at man ud fra nogle ganske få grundbegreber og -operationer gennem minutiøs defineren opbyggede et sammenhængende system ud fra hvilket alle eksisterende og alle tænkelige sprogstrukturer skulle kunne analyseres.

Man har senere beskyldt de konsekvente strukturalister for at være uvidende om at sproget er betinget af psykologiske, økonomiske, ideologiske og andre ikke-sproglige forhold i omverdenen. Det har naturligvis intet på sig. De var – alene af den grund at deres kritikere ikke forsømt at gøre opmærksom på det – ganske klar over at indkredsningen og isoleringen af sprogstrukturen var en kunstig proces. Men lingvistens fordybelse i studiet af sprogets immanente struktur anså man for nødvendig for at han endnu bedre rustet kunne vende tilbage til de “transcendente” aktiviteter filologi, pædagogik osv.

Det lykkedes ikke Hjelmslev og hans kreds at skabe en funktionsdygtig sprogteori, men arbejdet har haft umådelig betydning som provokation og inspiration. Glossematikens værdi ligger, foruden i en række enkeltresultater, i den konsekvente hævvelse af immanensprincippet og bestræbelsen for eksakthed, herunder kravet om den modsigelsesfri, udtømmende og simplest mulige beskrivelse, og den satte en frugtbar metode- og teoridebat i gang.

Strukturalismen rehabiliterede også det uhistoriske (synkroniske) studium af moderne dansk i en periode hvor sproghistorien gjaldt for den egentlige sprogvidenskab. “Grammatikken” havde været et lidet anset seminariefag; den foregav at være en videnskabeligt funderet beskrivelse af det danske sprog, men var snarere indrettet på at fungere som en effektiv hjælp i fremmedsprogsundervisningen – “translatørgrammatik” som man med ikke helt uberettiget foragt kaldte den. Nu kom grammatikken til at indtage sin plads som forskningsområde og universitetsfag.

Aage Hansen og Paul Diderichsen har hver for sig et stort videnskabeligt forfatterskab om moderne dansk, og immanenssynspunktet spiller en stor rolle for dem begge: Aage Hansen beskriver sproget som det er, ikke kun det dansk der er rettet til efter den akademiske eller litterære norm; Paul Diderichsen udvikler den detaljerede beskrivelse af rækkefølge (ordstilling) og udvider derved beskrivelsen af dansk med et fænomen der er lige så konstituerende for sproget som kasussystemet er det for latin. Dialektologerne Anders Bjerrum og Poul Andersen o. a. er glossematisk inspirerede i deres beskrivelser af danske dialekters udtrykssystemer (lydsystemer). Det er i det hele taget i analysen af udtrykssystemet at glossematisk metode mest direkte kan komme til anvendelse, hvad også Eli Fischer-Jørgensens internationalt kendte fonologiske arbejder viser. Helt selvstændigt arbejdede Gunnar Bech, men han var klart præget af glossematikken i ideen om en art matematisk formalisering af syntaksen.

Den store internationale begivenhed i sprogvidenskab efter Hjelmslev, var den generative grammatik eller transformationsgrammatikken. Dens ophavsmand er amerikaneren Noam Chomsky, hvis værker udkommer fra midten af halvtredserne.

Transformationsgrammatikken kom til at betyde for den internationale lingvistik hvad glossematikken havde betydet for den danske 20 år tidligere: et velargumenteret opgør med fortiden, og et beskrivelsesapparat der var mere præcist og grundigt end noget tidligere kendt og som gav anledning til talrige nyopdagelser.

Chomskys teorier fik en lidt tvær modtagelse i Danmark – i al fald blev de ikke fejret med samme begejstring og følelse af befrielse som i det øvrige Europa og i USA. Det kan hænge sammen med dels at man efter glossematikken var lidt skeptisk over for endnu en altædende teoridannelse, dels at danske lingvister ikke følte sig truffet af transformationsgrammatikkens polemik mod den særlige amerikanske strukturalisme, som byggede på en noget hårdhændet behaviorisme, hvis mål det var at se bort fra betydning og udelukkende bygge sprogbeskrivelsen på elementernes indbyrdes kombinationsmuligheder; og endelig var mange af de iagttagelser og analyser transformationsgrammatikken fremlagde som nye, velkendte i Danmark, hvis sprogforskning på grund af glossematikken nok havde været livligere og mere inspireret end forskningen de fleste andre steder før Chomsky.

Generelt har påvirkningen fra Chomsky mere haft karakter af almen inspiration og udvælgelse af enkelte sider af teorien, end som en transformationsgrammatisk skole. Der er fx aldrig udkommet en elementær lærebog i transformationsgrammatik på dansk, og inden nogen for alvor havde besluttet sig til at udarbejde et transformationsgrammatisk alternativ til Aage Hansens og Paul Diderichsens beskrivelser af dansk, havde Chomsky selv, hans elever og kritikere videreudviklet teorien i flere retninger, så der efterhånden var adskillige generative teorier at vælge imellem. Yderligere eksisterer der også andre moderne sprogteorier end Chomskys: Šaumjan, Montague, kategorialgrammatikken, valensgrammatikken o. a. – selv om de ikke har haft transformationsgrammatikkens gennemslagskraft.

Alt dette har betydet at dansk sprogforskning har været meget tilbageholdende med at forpligte sig metodisk; fremfor at vælge én teori, er man tilbøjelig til at vælge metode efter beskrivelsens emne og formål, i erkendelse af at sproget er et så kompliceret og komplekst emne at der kan og bør anlægges flere synsvinkler på det. Ingen enkelt af selv de mest gennemarbejdede metoder sikrer den udtømmende, modsigelsesfri og simple beskrivelse.

Den nye strukturalisme

Den forpligtelse som moderne lingvistik, med Chomsky som hovedinspirator, har påtaget sig, er at beskrive sproget som en produktiv mekanisme. Opgaven er ikke blot at beskrive og analysere foreliggende skriftlige og lydige tekster. Beskrivelsen skal også give regler for hvordan alle fremtidige fx danske sætninger og tekster må være opbygget for at medlemmerne af sprogsamfundet vil sige god for dem som ægte danske sætninger og tekster. Man kan også udtrykke det sådan at lingvistikens emne er den menneskelige sprogevne, den medfødte egenskab at kunne producere og forstå sætninger i uendelig mængde og genkende dem som fx danske til trods for at det kun er de færreste man har hørt eller læst før.

Synspunktet er ikke fuldstændig nyt og revolutionerende. Selv om det ikke er formuleret særlig skarpt er det ikke fremmed for det meste af den traditionelle lingvistik, og selv den

mest primitive pædagogiske fremmedsproggrammatik har udtrykkelig samme formål. Men Chomsky har formuleret princippet meget klart, og den moderne sprogbeskrivelse har fulgt det bevidst og konsekvent.

Den vigtigste konsekvens er semantikens (betydningslærens) inddragelse i den grammatiske beskrivelse. (Her og i det følgende bruger jeg betegnelsen *grammatik* i den moderne betydning om beskrivelsen af sprogets formelle side i det hele taget).

Den ældre lingvistik beskæftigede sig nok med betydning. Betydningen blev beskrevet i ordbøger og leksika, og det er næsten udelukkende ordbetydninger det drejer sig om. I selve grammatikken analyserede man meget håndgribelige og direkte iagttagelige elementer som aflednings- og bøjningselementer, funktioner som kongruens (overensstemmelse) og rektion (styrelse), relationer som underordning og sideordning, og fænomener som rækkefølge (ordstilling). Det er derfor muligt at formulere de regler hvorefter sætningen

(1) gå ikke så hurtigt, din dumme unge!

er korrekt, mens

(2) ikke gå så hurtigt, dit dumme unge

er ukorrekt. Derimod kan man ikke på traditionelt grundlag finde frem til regler der viser hvorfor sætningen

(3) græd ikke så aflangt, du grønne ansjos

er bare en lille smule sær. Grammatikkens regler for bøjning, kongruens, rektion, rækkefølge osv. er nøje overholdt. Men den ældre grammatik interesserede sig ikke for ordstammernes betydning og grammatik, og den kunne derfor heller ikke formulere regler for deres indbyrdes kombination.

Den moderne grammatik inddrager ordstammernes betydning og syntaks under sit område og vil altså levere en beskrivelse der er så grundig at ikke alene sætning (2), men også (3) kan vises at falde uden for grammatikkens regler. Herved overser man ikke at (3) kan give en vis mening – det er jo faktisk et citat af den danske nationallitteratur (Aage Hermann). Men sætningens absurde komik beror netop på at forfatteren har lavet halløj med nogle regler, som altså nødvendigvis må eksistere.

Den traditionelle grammatik kan vise at følgende sætninger alle følger de regler der gælder for dansk:

(4 a) jeg sender Ole referatet

(4 b) jeg sender referatet til Ole

(5 a) Ole får referatet sendende

(5 b) Ole bliver tilsendt referatet

(5 c) Ole får tilsendt referatet

(6) Ole får referatet

Også den moderne grammatik kan beskrive sætningernes konstruktionsforskelle; men lægger herudover vægt på at vise at sætningerne trods iøjnefaldende forskelle i det rent formelle, i “overfladen”, har en meget stor del af deres betydning fælles. En væsentlig del af grammatikkens opgave bliver at beskrive hvordan en og samme betydning, “dybde-

struktur”, kan realiseres på forskellige måder i overfladen – og omvendt: hvordan forskellige betydninger kan realiseres på samme måde i overfladen. Sætningerne

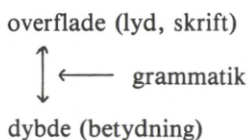
(7) jeg samlede urene

(8) kan De se at komme ud

(9) betjentene truer med at blive forkølede

er alle flertydige, og en grammatik der inddrager betydningen, må gøre rede for disse flertydigheder og sammenfaldet i overfladen.

Lidt summarisk kan man sige at vi har en betydning (en semantik eller en dybdestruktur) og en realisation, dvs. det fysiske lyd- eller skriftbillede (overfladen). I naturlige sprog er betydning og overflade meget langt fra struktureret på samme måde (som fx i det matematiske og kemiske formelsprog), og sprogets grammatik (strukturegler) er da det sæt af regler der forbinder betydning og overflade:

Den talende følger grammatikkens regler når han eller hun producerer sætninger, og den lyttende afkoder det hørte efter de samme regler, hvis kommunikationen altså lykkes!

Det er en gammel iagttagelse at de fleste ord kan opdeles i små betydningsbærende, men selvstændige elementer: *fod-bold-spill-er-ne-s*. Disse såkaldte morfemer eller mindstetegn kan igen opdeles i enkeltlyd uden egen betydning, og selv enkeltlydene kan opdeles i fonetiske træk som stemt/ustemt, labial/dental/velær, rundet/urundet osv. På den måde kan man betragte en klasse af elementer (fx ord eller sproglyde) som sammensat af mindre og færre elementer, og da de mindre elementer forekommer i mange forskellige kombinationer, kan man ret præcist indkredse forskelle og ligheder mellem flere ord og lyde. Forskellen mellem *venter* og *ventede* er kun at *venter* indeholder morfemet ‘nutid’, mens *ventede* til gengæld indeholder morfemet ‘datid’; *n* og *t* er begge dentaler, men *n* er en stemt nasal, mens *t* er en ustemt klusil.

Den moderne syntaktiske semantik forsøger på samme måde at opdele betydninger i mindre betydningselementer. Vi tager her et noget groft modeleksempel ved at analysere sætningerne

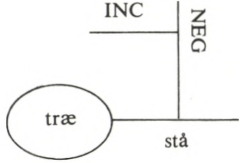
(10) træet falder

(11) stormen fælder træet

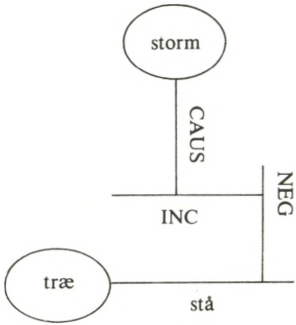
(12) Ole fælder træet

Formålet med den semantiske analyse skal være at bestemme hvad der betydningsmæssigt er fælles for disse tre sætninger og hvad der er forskelligt; samtidig bør metoder og resultater kunne bruges ved analysen af alle andre sætninger i sproget. Hvordan man rent teknisk foretager analysen og hvordan beskrivelsen formaliseres, er der ikke plads til at forklare her.

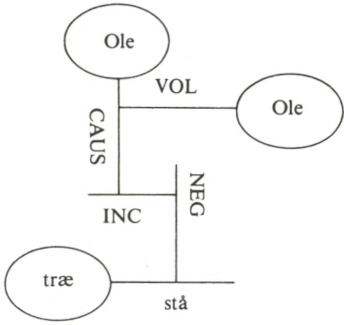
At noget *falder* vil sige at det begynder, ikke at stå. Sætning (10) kan således symboliseres på denne måde (idet vi for simpelhedens skyld bliver nødt til at se bort fra velkendte grammatiske træk som tal, bestemthed, tid o. a.):

INC er symbolet for et semantisk “atom” der bærer betydningen ‘begynde’; det er ikke et ord, men en komponent der sammen med andre komponenter indgår i ordet *begynde*, og altså også i *falde* og mange andre ord. NEG er et tilsvarende symbol for komponenten ‘nægtelse’. Tager vi nu sætning (11), ser vi at dens betydning er at stormen forårsager (CAUS) at *træet* begynder (INC) ikke (NEG) at stå:

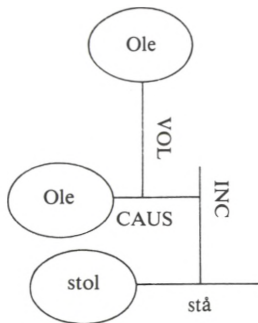
Den samme analyse kan ikke bruges til (12), for der er den forskel at *Ole* er et menneske som kan handle bevidst – og det *gør* man når man *fælder* – mens *stormen* er en naturkraft uden vilje og bevidsthed. Der er meget stor forskel mellem *Oles* og *stormens* grammatiske muligheder, og det markerer man ved komponenten VOL, som betyder vilje og bevidsthed:

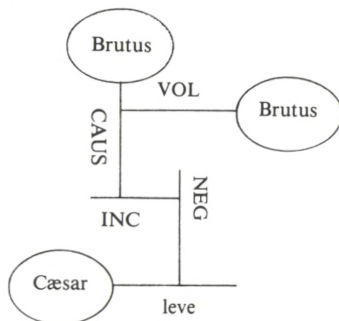
Man tænker sig at sprogets sætninger og ord kan analyseres i et stort, men begrænset antal atomer eller semantiske komponenter af typen CAUS, NEG, INC, VOL, hvis syntaks, dvs. kombinationsmuligheder det er semantikens opgave at beskrive. Ordene bliver på denne måde forskellige iklædninger (leksikaliseringer) af forskellige komplekse semantiske strukturer. Sætningen

(13) Ole rejste stolen (op)
kan analyseres sådan:

Rejse (op) ligner altså *fælde* (og *vælte* o. a.) ret meget. Forskellen beror på om NEG er til stede eller ej. Ser vi på *myrde* over for *dræbe* er forskellen den at *myrde* indeholder VOL:

(14) Brutus myrdede Cæsar:

“Brutus forårsagede ved en viljesakt at Cæsar begyndte ikke at leve”. *Dræbe* har to betydningsvarianter i dansk, nemlig med og uden VOL:

(15 a) Brutus dræbte Cæsar

(15 b) den væltende mur dræbte sergeanten

Disse analyser er som sagt kun grove og antydningvis, og jeg har ikke gjort forsøg på at analysere ordene *stå*, *leve*, *storm*, *træ* osv. på tilsvarende måde; men man antager at også sådanne ord (argumenter) kan analyseres ned til semantiske grundkomponenter.

Hvad der på denne måde lader sig sige om betydningsstrukturen af *falde*, *fælde*, *myrde* og *dræbe* gælder naturligvis lige så godt for de engelske ord *fall*, *fell*, *murder* og *kill* og ord med samme betydning i hvilket som helst andet sprog. De elementer og relationer den syn-

taktiske semantik således finder frem til, synes at være UNIVERSELLE, dvs. uafhængige af det enkelte sprog og fælles for alle menneskelige sprog. Sprogene er forskelligt, endog vidt forskelligt struktureret i overfladen, men i dybdestrukturen synes de at bestå af et begrænset antal fælles elementer som forbindes efter samme dybdesyntaktiske regler. Dette sproglige fællesskab antages at være biologisk (hjernefysiologisk) betinget.

Hypotesen om de sproglige universalier, som den moderne grammatik fører til, er ikke helt så sensationel som den måske umiddelbart tager sig ud. Den kan nemlig direkte udledes af den gamle antagelse, og iagttagelse, at alt hvad der siges i ét sprog altid kan oversættes til hvilket som helst andet sprog. Betydningssiden er fælles for alle sprog, men der kan være stor forskel på hvordan overfladen er struktureret: hvad der i ét sprog udtrykkes med én gløse, må i et andet sprog siges med flere ord; det som ét sprog udtrykker ved bøjning, udtrykker et andet sprog ved afledning eller selvstændige ord osv., men betydningen kan altid overføres fra sprog til sprog.

Den traditionelle sprogbeskrivelse interesserede sig mest for det sprogspecifikke, dvs. de overfladenære niveauer i sproget hvor fællesskabet mellem de forskellige sprog er mere eller mindre ringe. Den moderne sprogforskning har tendens til at koncentrere sig om det universelle, og det vil først og fremmest sige semantikken.

Den form for semantik jeg har skrevet om ovenfor, er en grammatisk eller syntaktisk semantik i den forstand at den er opstået inden for grammatikkens rammer som en, ganske vist drastisk, udbygning af syntaksen.

Efterhånden som sprogbeskrivelsen bliver mere og mere ambitiøs dukker der imidlertid semantiske problemer op som ikke eller kun meget vanskeligt kan behandles som grammatiske emner og som derfor sprænger beskrivelsesmodellen. Jeg skal nævne et par af de vigtigste af disse emner.

Deiksis. Følgende to sætninger modsiger hinanden, de kan ikke begge være sande:

(16) Margrethe II er født i London

(17) Margrethe II er født i København

Modsigelsen beror ikke på ordene *Margrethe II, London* og *København*, men på det sproglige arrangement de indgår i; samme arrangement, men andre ord, giver samme modsigelse:

(18) Napoleon er født på Korsika

(19) Napoleon er født på Bornholm

Men visse ord synes at være indrettet på en helt anden måde. Følgende sætninger modsiger nemlig ikke nødvendigvis hinanden:

(20) jeg er født i England

(21) jeg er født i Skåne

Det hænger naturligvis sammen med at ordet *jeg* ikke betegner én identificerbar person i alle tænkelige sammenhænge, men derimod mange forskellige personer efter sammenhængen. Ordet *jeg* udpeger den person som har en bestemt rolle i en konkret meddelelsessituation, nemlig den talende eller skrivende. DEIKTISKE STØRRELSER (udtales *dajktisk*) er ord eller andre elementer hvis betydning fastsættes af selve kommunikationssituationen.

Persondeiktiske størrelser udpeger kommunikationens personer: *jeg* (*vi*): den talende eller skrivende; *du* (*I*): den hørende eller læsende (eller måske rettere den der tales eller skrives til); *han/hun/den/det* (*de*): den eller det som der tales og skrives om.

Stedsdeiktiske størrelser er *her*: det sted hvor *jeg* befinder sig; *der*: det sted hvor *jeg* ikke befinder sig. Udsagnsord som *komme* og *gå* er også stedsdeiktiske når *komme* betegner bevægelse hen til den talende, og *gå* bort fra den talende.

Iagttagelsen af deiksis er absolut ikke noget nyt; det ny er interessen for en indgående beskrivelse af de deiktiske træks funktion, og erkendelsen af at en sætnings struktur ikke kan beskrives uafhængigt af den konkrete meddelelsessituation.

Præsupposition. Man har i sprogbeskrivelsen altid interesseret sig for at sætninger asserterer, dvs. meddeler eller bekræfter noget. Sætningen

(22) Ole vågnede kl. 11

asserterer således hvad Ole foretog sig på et bestemt tidspunkt. Når personen A siger (22) til B, går A ud fra at B ikke ved at *Ole vågnede kl. 11* og at hun er interesseret i at få det at vide. Men for at en sætning skal fungere er det ikke nok at den er korrekt konstrueret efter grammatikkens regler. For ud over hvad den direkte meddeler, så forudsætter (PRÆSUPPONERER) den hos A og B en vis enighed om andre sandheder. Hvis A og B fx ikke er enige om at Ole sov inden kl. 11, så kan (22) ikke give mening, og kommunikationen fungerer da ikke: A: "Ole vågnede kl. 11." B: "Men han har jo overhovedet ikke sovet!"

Den forudsatte enighed i forbindelse med en sætning, kaldes sætningens præsuppositioner. Man skal lægge mærke til at præsuppositioner er uafhængige af nægtelser i sætningen. Både

(22) Ole vågnede kl. 11

og

(23) Ole vågnede ikke kl. 11

præsupponerer "Ole sov inden kl. 11". Andre eksempler på præsupposition:

(24) er din tysklærer blevet gravid igen?

præsupponerer bl. a. 'du har en tysklærer', 'din tysklærer er en kvinde', 'din tysklærer har været gravid før'.

(25) Fyn er Danmarks næststørste ø
præsupponerer bl. a. 'der er mindst 3 øer i Danmark'.

(26) Ole nægtede at ringe
præsupponerer bl. a. 'der var nogen der ønskede at Ole skulle ringe'.

(27) han er ked af at han sparkede Ole
præsupponerer bl. a. 'han sparkede Ole' – i modsætning til

(28) han hævder at han sparkede Ole
Sætningen

(29) jeg bliver hjemme, da jeg er forkølet
indeholder to meddelelser, i modsætning til

(30) jeg bliver hjemme, fordi jeg er forkølet
som i hvert fald i en lidt ældre sprognorm præsupponerer 'jeg bliver hjemme' og derfor kun indeholder én ny meddelelse, nemlig om årsagen. Man kan fx se på hvad der sker når sætningerne benægtes: *jeg bliver ikke hjemme, da jeg er forkølet* (dvs. at jeg ikke bliver hjemme, og årsagen hertil er min forkølelse) over for *jeg bliver ikke hjemme fordi jeg er forkølet* (dvs. at jeg bliver hjemme, men ikke på grund af forkølelsen).

Sproghandlinger. Hvis jeg siger

(31) jeg gravede et hul i jorden
så refererer min sætning til noget uden for sproget, i dette tilfælde en handling der fandt sted ude i haven i går eftermiddags. De fleste sætninger har denne henvisende eller symboliserende funktion. Men en sætning som følgende er anderledes:

(32) jeg indrømmer at jeg har taget fejl
At *indrømme* er en handling ligesom at *grave* er det. Hvordan graver man? Med en spade. Hvordan indrømmer man? Ved at sige "jeg indrømmer ...". At *indrømme* er altså en handling som man udfører ved hjælp af sproget, og den kan ikke udføres på anden måde. At *indrømme* er en såkaldt SPROGHANDLING. Andre sproghandlinger er at advare, forbyde, tillade, love, råde til, beklage, kondolere, forbande, takke, protestere, foreslå, bede, spørge, beordre osv.

De ord som sproghandlingerne udføres med (performativer) fungerer kun som sproghandlinger når de har *jeg* (evt. *vi*) som grundled og står i nutid: *jeg advarer dig (herved)!* er en sproghandling, men *han advarer dig* og *jeg advarede dig* er ikke sproghandlinger, men meddelelser om sproghandlinger. Performativet er ikke altid et selvstændigt udsagnsord, sproghandlingen kan også udføres ved hjælp af bøjningsmæssige eller syntaktiske midler:

(33) vis mig Deres pas! (ordre)

(34) har du været i udlandet? (spørgsmål)

Og hvis sammenhængen gør det klart hvilken sproghandling der foreligger, er den tit umarkeret:

(35) du siger ingenting!

(36) det er i orden

kan fx fungere som hhv. ordre og løfte. Umarkeret er som hovedregel den almindeligste af alle sproghandlinger, nemlig meddelelsen:

(37) (jeg meddeler dig herved:) det regner
Sproghandlingsanalysen betoner altså sprogets karakter af handling, og samtale som et kompliceret handlingsmønster. Reglerne for sproghandlingernes anvendelse er de faste regler for sprogligt samarbejde mellem mennesker, og sproghandlingsanalysens opgave er at finde frem til disse regler.

Som et eksempel kan vi se på de betingelser der skal være opfyldt for at sproghandlingen *indrømmelse* kan fungere normalt. Det konkrete eksempel kan være

(38) jeg indrømmer herved over for dig at have taget af husholdningspengene
For nemheds skyld forkorter vi sætningen til

(39) A indrømmer over for B at P
Sproghandlingen kræver i tilfældet *indrømme* følgende regler overholdt:

- I. P kan betegne enhver nutidig eller fortidig handling, begivenhed eller tilstand.
  - II. A ved at P, og at B ved eller formoder at P.
  - III. A antager at det er ubehageligt for ham at B ved at P.
  - IV. Ved at sige "jeg indrømmer at P" accepterer A konsekvenserne af at B ved at P.
- Andre sproghandlinger følger andre regler, og formuleringen af disse går ud over hvad den strukturelle grammatiks beskrivelsesapparat kan klare.

Fænomener som deiksis, præsupposition og sproghandling viser at en udtømmende eller bare nogenlunde grundig sprogbeskrivelse må tage hensyn til at sproget er forankret i en ydre konkret meddelelsessituation og i visse samspilsregler mellem den talende (skrivende) og den hørende (læsende). Det drejer sig om fænomener som selv den mere avancerede strukturalisme egentlig ikke er beregnet til at beskrive, bl. a. fordi de anfægter metodens autonomi (side 3).

I princippet inden for rammerne af syntaksen befinder sig den nye disciplin som kaldes tekstlingvistik eller tekstgrammatik.

Tekstgrammatik. Grammatikkens egentlige emne har lige fra antikken været sætningen. Fonetikken viser hvordan sproglyde kombineres til udtrykssiden af ord og ordelementer; orddannelseslæren analyserer reglerne for elementernes kombination til ord; og syntaksen giver reglerne for hvordan ord samles til sætningsled og disse igen til sætninger. Her er man ved grammatikkens grænse. Hvordan sætningerne skal samles for at blive til tekster, det overlod man til litteraturvidenskaben og retorikken.

Inden for den sidste halve snes år har man arbejdet på at flytte grammatikkens grænser langt ud over sætningen. Ligesom en samling ord kun kan blive til en sætning ved at blive kombineret efter syntaksens og semantikkens regler, sådan bliver en række hver for sig korrekte sætninger øjensynlig kun til en tekst hvis de sammenføjes efter andre regler. Følgende er ikke en tekst, men en samling løsrevne sætninger:

- (40) Hvad har du imod ham? Soldaten kæmper mod fjenden. Omkring haven er et gærde. Hvad køber du til mig, far? Stormen hyler gennem gaderne. Uden dig går arbejdet ikke godt. Vi sidder omkring bordet.

(fra en tysk stiløvelse)

Men følgende er en tekst, eller rettere: et stykke af en tekst:

- (41) Middagen er færdig. Man drikker kaffe. Alle sidder foran kaminen. De fleste af stuens lamper er slukket. Herrerne sidder tilbagelænet. Lette røgskyer ligger over selskabet. Radioen spiller dæmpet. Ingen siger noget i lang tid.

(fra Kjeld Abell: Anna Sophie Hedvig)

Den såkaldte tekstgrammatik har til formål at finde reglerne for sætningernes kombinatorik og at beskrive tekststrukturer, i princippet på samme måde som den mere traditionelle grammatik beskriver sætningsstrukturer: hvad er det for elementer og træk der får sætningerne til at hænge sammen indbyrdes og udgøre helheder af den art som man kalder tekster?

Nogle tekstkonstituerende træk kendte allerede sætningsgrammatikken: binde- og biord der knytter sætninger til hinanden (*men, fordi; derfor, så*), stedord og biord der henviser fra én sætning til en anden (*han, den; der, da*). Men det viste sig hurtigt at det grammatiske beskrivelsesapparat var helt utilstrækkeligt til analysen af tekstens såkaldte kohæsion (sammenhæng). I nogle tekster ligger mange af de strukturskabende træk så at sige uden på teksten, de er lette at identificere:

- (42) Forskiellen paa den Fremfusende og den Sindige bliver da altid kiendelig. Hiin snakker: denne taler. Hiin skimter hvad en Ting synes at være: denne efterforsker hvad den er. Hiin løber til, men standser som oftest ved den første Hindring, og staaer raadvild ved den anden: denne gaer igiennem og finder Raad overalt; thi hvad han efter Tid og Omstændigheder har seet umueligt, det begynder han ikke paa, og i det Muelige har han allerede forudseet, om ikke alt hvad der vil møde, saa dog at der vil møde noget; han er altsaa bereed til at tage derimod, og finde nye Raad, naar det udfordres.

Ove Malling 1777

Men selv her slår grammatikken ikke til – man kommer faktisk længere med retorikken, den praktiske tekstgrammatik! Og endnu vanskeligere bliver det at analysere de “selvbærende” konstruktioner, hvor sammenhængen overvejende skabes af semantikken, ikke af eksplicitte elementer:

- (43) (. . .) Den næste morgen, det var den 2. oktober, blev jeg vækket af en nydelig ung dame i hvid kittel, der kom ind og spurgte mig, om jeg ville have massage. Jeg havde ikke åndsnærværelse nok til at sige ja tak, men fremstammede, at jeg ikke fejlede noget, hvad hun syntes forundret over. Det var jo et eksklusivt rekreationshjem, jeg nu var havnet på, og jeg ventede, da jeg lidt efter trådte ind i riddersalen, at se mig omgivet af svagelige ældre mennesker. Jeg fandt omkring en snes personer, der sad rundt om ved småborde, alle af utvetydig semitisk oprindelse.

Peter P. Rohde 1970

Som man vil forstå, bevæger tekstgrammatikken sig ofte på grænsen mellem sproganalyse og indholdsanalyse, noget der atter anfægter den strukturalistiske immanensidé.

Kritik af systemlingvistikken

Jo mere den moderne grammatik har raffineret sine metoder og jo mere den af indre konsekvens har søgt at udvide sit område, des mere har den udsat sig for kritik. De finere metoder og de større ambitioner har netop tydeligt vist sprogbeskrivelsens begrænsninger over for kravet om en endnu grundigere og endnu mere udtømmende beskrivelse, som også inddrager de konkrete kommunikationsbetingelser og den samfundsmæssige virkelighed som en forudsætning for sproget og dets funktion.

Chomsky har meget klart gjort rede for den "ideale sprogbruger", hvis sprog og sprogene han beskriver, og har hermed formuleret en stiltiende forudsætning for så at sige al hidtidig sprogforskning.

Den ideale sprogbruger lever i et helt homogent sprogsamfund, hvor alle taler ét sprog og hvor alle kender dette sprog til bunds og aldrig i deres sprogudøvelse forstyrres af fx dårlig hukommelse, distraktion, forvirring, støj eller fysiologisk uorden som hoste, hikken og nysen. Men denne betingelse er faktisk aldrig opfyldt! Yderligere er den hidtidige sprogbeskrivelse næsten helt monologisk, dvs. den beskriver sætninger som om den typiske sprogudøvelse var at én person havde ordet hele tiden. Man arbejder ikke med den sproglige interaktion – dialogen eller samtalen – som dog er den mest almindelige sprogudøvelse.

Det den strukturalistiske lingvistik beskæftiger sig med, siger kritikerne, er derfor ikke sproget som det ser ud, men et præparat der i laboratoriet er blevet isoleret fra virkeligheden.

Den strukturalistiske sprogbeskrivelse, og det meste af den ældre sprogforskning, betragter sprogstrukturen (fransk *langue*) som sit emne, ikke sprogudøvelsen og teksterne som de foreligger (fransk *parole*). Man studerer nok tekster og sætninger der er frembragt af levende sprogbrugere. Men for det første ser man bort fra afbrydelser, fejl og andre læderinger af materialet, og man kasserer sætninger som er produceret af udlændinge eller andre som ikke kan tale rent. For det andet ser man ikke på teksterne fordi man interesserer sig for den enkelte tekst (det gælder også tekstgrammatikerne), men fordi man vil studere de strukturprincipper der ligger bag opbygningen af alle sætninger og tekster; man vil altså frem til det der er fælles for alle, fx danske, sætninger og tekster – også dem der først produceres i morgen og til næste år.

Kritikken indrømmer at det er nyttigt og nødvendigt at udforske sprogstrukturen, men indvender at sprogforskere ikke kan fritages for kontakt med sprogbrugen og teksterne. Man bør i høj grad interessere sig for selve de foreliggende tekster, skriftlige og mundtlige, for forskellen mellem dem, for deres tilblivelsesbetingelser og deres formål og effekt. Sprogforskningen skal således udvide sit område stærkt, indse at metoder, kategorier og terminologi som er beregnet på strukturanalysen, gennemgående er uegnede for sprogbrugsanalysen, og overveje om strukturanalysen er tilstrækkelig væsentlig i en større sammenhæng i forhold til hvor meget tid, energi og talent der bruges på den.

Sprogbrugsanalysen

Kritikken af det strukturalistiske immanensideal førte i første omgang – internationalt og i Danmark – til at man prøvede at udbygge selve den grammatiske analyse så den også om-

fattede træk som deiksis, sproghandling, præsupposition osv. Det resulterede i beskrivelser der både teoretisk og praktisk var helt uhåndterlige på grund af uhyre kompliceret formalisering. Og samtidig var det altid let at påvise at den grammatiske model trods alle rafinementer alligevel ikke fik alt med når man ville gøre rede for hvorfor en sætning, en ytring eller en tekst ser ud som den gør.

Til metodisk og systematisk analyse af sprogets funktion i forhold til den ikke-sproglige omverden er der opstået nogle nye lingvistiske discipliner. Fra et dansk synspunkt er de vigtigste pragmatikken og sociolingvistikken.

PRAGMATIK kan kort og foreløbigt defineres som læren om forholdet mellem sprogstruktur og sprogbrugere; eller på en anden måde: analysen af hvordan kommunikative handlinger kommer i stand og hvilke regler de forløber efter.

SOCIOLINGVISTIKKEN beskæftiger sig med forholdet mellem sprog(brug) og samfundsmæssige forhold. Grænsen mellem pragmatik og sociolingvistik er ikke skarp, og det anses af de fleste for positivt.

Pragmatik. Følgende meget korte dialog volder ikke større vanskeligheder for en grammatisk analyse:

- (44) – Thorvaldsens Museum har gratis adgang!
– Ja/Netop!

Det drejer sig om en oplysning og en reaktion derpå. Reaktionen *ja* betyder 'det du fortæller vidste jeg i forvejen'; *netop* betyder 'det du fortæller vidste jeg i forvejen, og jeg glæder mig over at vi er fælles om denne viden'. Samme reaktioner kan bruges som svar på spørgsmål:

- (45) – Går der et tog kl. 16.56?
– Ja/Netop!

Ja betyder 'sætningen *der går et tog kl. 16.56* er sand'; med *netop* angiver den svarende at han mener spørgeren i forvejen var næsten helt sikker på at sætningen *der går et tog kl. 16.56* er sand, og giver udtryk for glæden ved at bekræfte og dele denne fælles viden.

- (46) – Er hvalen et pattedyr?
– Netop!

Dette kan være en dialog mellem lærer og elev. Eleven spørger og læreren svarer. Men det kan ikke være omvendt, eller i det mindste: hvis læreren spørger og eleven svarer *netop*, så er hun groft uhøflig eller provokerende.

Skal man gøre rede for hvordan fx *netop* fungerer, er det altså ikke nok at foretage en semantisk analyse, man må også analysere kommunikationssituationen: hvor foregår denne dialog? på hvilke eller hvis betingelser? hvem deltager? hvordan er forholdet mellem samtalepartnerne?

I vort eksempel må man bl. a. have frem at det drejer sig om en undervisningssituation, og den foregår efter bestemte regler – som man kan følge eller opponere imod. En af disse regler er at eleven kan søge oplysninger hos læreren, og at læreren har ret til at kontrollere elevens viden. Når eleven spørger, er det for at få oplysninger, når læreren spørger er det for at kontrollere – han ved i forvejen det han spørger om. Lærerens *netop* som svar på

elevens spørgsmål, er udtryk for tilfredshed med at et af undervisningens delmål er opnået: lærer og elev har på endnu et punkt samme viden. Svarer eleven derimod *netop* på lærerens spørgsmål, så svarer hun som om læreren faktisk har søgt en oplysning om noget han ikke var sikker på. Eleven bytter altså lærer- og elevrolle om, enten fordi hun ikke kender eller fordi hun ikke vil anerkende undervisningssituationens spilleregler.

Det er dette samspil mellem sprogligt udtryk og praktisk kommunikationssituation der er pragmatikkens emne. Pragmatikeren betoner sprogets handlings- og dialogkarakter (p. 12–13) og studerer specielt reglerne for “sproglig interaktion”. Enkeltemner er fx tiltaleformer (*du/De*), hilsener og andre kontaktskabende formularer, reglerne for replikker og replikskifter (hvordan fungerer fx *øøh...?*), indlednings-, overgangs- og slutformularer i samtaler, forskellige typer samtaler: symmetriske (dvs. mellem ligemænd) eller asymmetriske, interview, konversation, forhør osv.

Ingen tekst er pragmatikken fremmed. Den traditionelle tekstanalyse (inden for stilistik og litteraturvidenskab) giver sig næsten udelukkende af med litterære og retoriske tekster, altså tekster der har høj prestige og virker som forbilleder i forhold til det klassiske dannelsesideal. Almindelige dagligdags brugstekster spillede ingen rolle som studieobjekter, og grammatikerne hentede deres viden om sprogstrukturen fra tilsvarende tekster.

Pragmatikerne, som interesserer sig for den aktuelle sprogbrug i dens samspil med den ikke-sproglige virkelighed, arbejder hovedsagelig med de dagligdags brugstekster og kun meget sjældent med litteratur. Der foreligger på dansk en række analyser af sprogbrug: (radio)avissprog, reklamesprog, politikersprog og valgpropaganda, officielt administrations- og lovsprog, julekort og anden privatkorrespondance, ægteskabsannoncer, fest-sange osv. Analyserne er ikke foretaget ud fra én pragmatisk metode, det findes nemlig ikke, og nogle af dem er fra før begrebet og ordet *pragmatik* spillede nogen rolle i dansk. Men det der er fælles for sådanne arbejder er at forfatterne har ønsket at beskrive tekster og mere eller mindre konsekvent gøre rede for deres funktion og afhængighed af det samfund hvori de er blevet til. Meget karakteristisk bruges tit ordet *tekstproduktion* om pragmatikkens emne. Tekster betragtes som produkter og varer ligesom grønsager, cykler og parcelhuse, og det er opgaven at vise hvordan produktets (tekstens) beskaffenhed kan forstås og forklares ud fra dets formål, pris, afsætningsmuligheder, historie, konventioner osv.

Vender vi tilbage til klasseværelsesdialogen (46) kan vi se at dialogen er en funktion af kommunikationssituationen. Men også denne er funktion af noget. For at forstå og forklare lærer- og elevrollerne, må man analysere den institution, nemlig skolen, som har skabt rollerne, og det samfund der har skabt skolen. Pragmatikken tenderer klart imod at blive til sociologi, i al fald amatørsociologi. Et sociologisk synspunkt kræver et politisk standpunkt. De fleste pragmatiske analyser som mere eller mindre åbent gør rede for politisk observans, er marxistiske eller i det mindste bredt socialistiske. Dette indebærer en kritisk holdning til tekst og analyse: man vil ikke nøjes med at beskrive sprogbrug, man vil afsløre løgn og manipulation. Pragmatikkens – eller måske hele sprogforskningens – opgave bliver at hjælpe alle til at gennemskue de tekster der forelægges dem og give dem indsigt i deres egen sprogbrug, således at de selv og ikke andre behersker deres kommunikation.

Sprogforskeren må deltage i frigørelsen af folket, som der står i et af pragmatikkens programskrifter.

Heroverfor har man så indvendt at ingen kan frigøre sig gennem indsigt i sin egen og andres sprogbrug; det er ikke sproget, men samfundet der undertrykker.

Pragmatikken er ikke én fast disciplin med sin egen metode og idologi. Nogle forskere kalder sig pragmatikere, men det er nok specielt københavnsk (efter amerikansk), og forskere uden for København kan være pragmatikere uden ligefrem at kalde sig sådan. Desuden indgår der talrige pragmatiske synspunkter og enkeltiagttagelser i egentlig grammatiske afhandlinger, hvis hovedrindende ikke er pragmatisk. Det er heller ikke muligt at skelne skarpt mellem forskellige pragmatiske skoler. Men man kan nok tale om to yderpunkter i opfattelsen af hvad pragmatik er eller bør være.

Man kan opfatte pragmatikken som en empirisk sprogvidenskabelig disciplin på linje med fonetik, morfologi (orddannelse- og bøjningslære), syntaks og semantik. Pragmatikken beskriver og analyserer sproglige fænomener som syntaks og semantik ikke kan dække alene, og man forsøger at generalisere sine resultater til hypoteser om menneskets kommunikative adfærd.

Betoner man imidlertid synspunktet sprog som social handling, kan pragmatikken ikke være en selvstændig disciplin, men snarere et delområde inden for en almen, ikke kun sproglig handlingsteori, med sine egne, ikke lingvistiske metoder og kategorier. Pragmatik opfattet på denne måde er ikke en disciplin på linje med eller i forlængelse af de gamle sprogvidenskabelige discipliner, men derimod et forskningsfelt der *rummer* fx syntaks og semantik som de teknikker der i detaljer kan beskrive de i øvrigt ikke nødvendigvis særlig interessante realiseringer af handlingsteoriens overordnede kategorier og processer.

Der er næppe tvivl om at pragmatikken indeholder denne selvdestruerende tendens, som skyldes at den ikke vil fastholde en kerne af autonomi, noget som er dens eget område. På den anden side ser man, internationalt og i Danmark, også tegn til at pragmatikken udvikler sig i retning af en universel kommunikationslære.

Når chomskyanske strukturalister siger at sprogforskningens opgave er at beskrive den menneskelige sprogevne (kompetens), så må det forstås som den grammatiske sprogevne: grammatikken formulerer de regler den talende følger for at producere sætninger der er fonetisk, morfologisk, syntaktisk og semantisk korrekte. Derimod gør grammatikken ikke rede for hvordan sætninger bliver meningsfulde i en konkret sammenhæng, hvordan de kommer til at *fungere* som kommunikation. Grammatikken beskriver nogle nødvendige, men ikke tilstrækkelige forudsætninger for fungerende kommunikation.

Pragmatikkens egentlige mål kan måske betragtes som beskrivelsen af den kommunikative sprogevne (kompetens), dvs. evnen til stadig at etablere nye dialogsituationer og hele tiden over for samtale- eller kommunikationspartneren at opfylde de betingelser der er forudsætningerne for indbyrdes forståelse. Disse betingelser er de PRAGMATISKE UNIVERSALIER, betingelserne for det praktiske sprogfællesskab. De vigtigste, dvs. de overordnede, af disse universalier er de tre meget enkle:

- I. En ytring skal gælde for at være sand.
- II. En ytring skal gælde for at være vederhæftig, dvs. den talende (skrivende) skal være rede til at tage konsekvenserne af det han ytrer.
- III. En ytring skal være relevant, dvs. man skal kun sige noget som man formoder tilhø-
reren i den givne situation har brug for at høre.

Sociolingvistik

Der er meget lang tradition i sprogvidenskaben for at studere sammenhænge mellem sproglig variation og visse ydre faktorer. Sproghistorien koncentrerer sig om tidsfaktoren og undersøger hvorledes sproget har set ud til forskellige tider; dialektologiens emne er de sprogvariationer, særsprog, som er bundet til geografiske områder, og stilistikken undersøger hvordan sprogbrugen veksler med de skøn- og faglitterære genrer og fra individ til individ.

Sociolingvistikens emne er den sprogvariation som er betinget af sociale forhold: det er ikke den samme slags dansk der tales og skrives i forskellige socialklasser, statuslag, sociale grupper eller af folk i forskellige sociale roller. De sprog inden for et nationalsprog der hænger sammen med sådanne sociale forhold, kaldes *sociolekter*. Man har naturligvis altid kendt denne variation, men da de forskellige socialklasser eller de forskellige statuslag altid – i modsætning til fx de geografiske områder – har haft forskellig prestige, har sociolekterne været inddelt i højprestige- og lavprestige-sociolekter; de sidste kaldes også vulgær-sprog. Vulgærsprogene, først og fremmest københavnsk, har man oplevet som forvrængninger af prestigesociolekten “dansk rigsmål”, man har ikke opfattet dem som værdige emner for sprogvidenskaben, og modersmålspædagogikken har set det som en opgave, simpelt hen at forsøge at udrydde lavprestige-sociolekterne. Dialektologerne har i over 100 år minutøst beskrevet egnsprogene, altså dialekterne: vendsysselsk, sydslesvigsk, vestjysk, nordsamsisk, østfynsk, midtsjællandsk, bornholmsk osv., men det er først for 5 år siden at der forelå en beskrivelse af de sociolekter der tales i København.

Den traditionelle rigsmålsgrammatik byggede på fiktionen om det homogene sprogsamfund, således som det indgik i Chomskys definition af den ideale sprogbruger (p. 15). Sprogforskeren følte sig i sin ret til at se bort fra de lavprestigevarianter han var så uheldig at falde over. For sociolingvistikken er sprogsamfundets uensartethed noget normalt, og de forskellige socialt betingede særsprog og deres indbyrdes strid er selve forskningsgenstanden.

De meget grundige undersøgelser af den københavnske udtale har resultater der virkede næsten lige så forbløffende som da man i renæssancen opdagede at orden, system og grammatik ikke var forbeholdt sprog som græsk og latin, men at også sprog som fransk, tysk og dansk var velorganiserede strukturer.

Undersøgelserne af københavnsk er foretaget efter de højtudviklede lydhistoriske metoder som bruges til skildringen af udviklingen fra oldsproget til reformationstidens dansk, og det viste sig da at københavnsk absolut ikke kan beskrives som en kaotisk forvrængning

af "ordentligt dansk", men er et sprog der har udviklet sig systematisk efter strenge lydlove af den art som altid har været virksomme i sprogets historie. Undersøgelserne gør det klart at det ikke er det københavnske sprogs lydlige egenskaber der gør at mange oplever det som frastødende; men det tales af befolkningslag som ikke agtes af den traditionelle økonomiske og kulturelle elite, og de foragtedes sprog bliver et foragtet sprog.

En tilsvarende erkendelse af den sociolektiske variation på det leksikalske og syntaktiske område er nok væsentligt ældre, men er blevet betonet kraftigt i de senere år. Ethvert sprog indeholder visse variationer, dobbeltløsninger, fx

de fik hver sit/hver deres værelse
til sommer/næste sommer
den pige der/som ringede
så at/så man kunne høre det langt væk
indsende/sendt ind

Hvis varianterne, som de ovenstående, bruges af dem jeg før kaldte eliten, evt. af alle sprogsamfundets medlemmer, regnes de for godt og anerkendt sprog, og de kommer med i grammatikker og ordbøger. Hvis varianterne derimod kun bruges af de lavere befolkningslag, ser grammatikere og pædagoger bort fra dem:

(vor/)vores
(i sommer/)i sommers
(hvis/)hvis at vi kan nå det
den pige (som/)som der ringede
han er ældre end (jeg/)mig

Når en form eller en konstruktion ikke står i ordbogen eller i grammatikkerne, så anses den for udansk, en "fejl". Men en sprogrigtighedsfejl er ikke andet end en lavsociolektisk variant; fejlen er aldrig dårligt sprog i betydningen usystematisk, uklart eller ulogisk sprog.

Det har taget flere hundrede år for grammatikerne at nå til den erkendelse at grammatikken, også i detaljer, er samfundsskabt. Men det er en meget vigtig erkendelse bl. a. fordi den har pædagogiske og andre praktiske konsekvenser: at rette i folks sprog er ikke at vejlede dem i brugen af et bedre, smukkere og klarere sprog, men at forbyde dem at bruge deres modersmål! Dansk Sprognævns videnskabeligt begrundede tolerance i sprogrigtigheds spørgsmål, som så få er taknemmelige for, hviler på erkendelsen af at sproget udvikler sig, hvad det altid har gjort, og at nyudviklede former ikke er forkerte eller vulgære blot fordi de tilfældigvis afviger fra den traditionelle rigssprogsnorm.

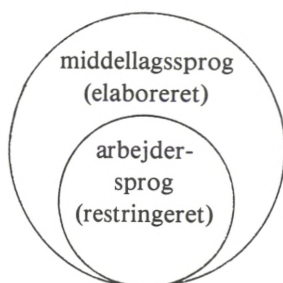
De forskellige sociolekter inden for dansk er således selvstændige sprogsystemer, der ganske vist har det allermeste tilfælles, men adskiller sig ved nogle karakteristiske overfladenære træk.

Det ville nu være en naturlig opgave at undersøge om det er muligt at påvise socialt betingede forskelle i sprogbrugen: er der sammenhæng mellem socialt tilhørsforhold og brugen af bestemte ord, konstruktioner eller sproglige strategier?

Sådanne empiriske undersøgelser er gennemført flere steder i udlandet, især vakte englænderen Basil Bernsteins forsøg fra begyndelsen af 60'erne betydelig opsigt. Når den slags

undersøgelser knap nok er foretaget i Danmark, hænger det dels sammen med at man nåede at blive skeptisk over for metoder og resultater inden man kom i gang, dels at de få undersøgelser der faktisk blev foretaget over dansk, kun viste små og usikre udslag i den socialt betingede sprogbrug.

Først og fremmest er der vanskeligheder med at tolke de empiriske resultater der foreligger. Det er påvist at børn fra de sociale mellemlag fx bruger længere sætninger og flere tillægsord end børn fra arbejderhjem. Sådanne iagttagelser har været tolket på den måde at middellagsbørnene var bedre til at formulere komplicerede ideer og ræsonnementer (sætningslængden) og at de udtrykte sig mere præcist og nuanceret (tillægsordene) end arbejderbørnene. Folk fra arbejderlagene har altså mere begrænsede (restringerede) sproglige muligheder end folk fra middellagene med den mere omfattende (elaborerede) sprogbrug. Det er den såkaldte sociolingvistiske mangel(deficit)hypotese:

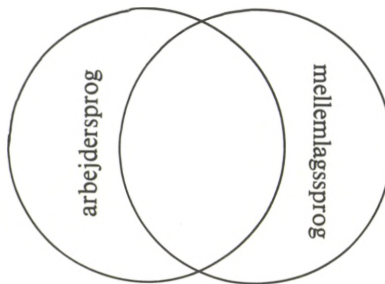

Den pædagogiske konsekvens er den såkaldte kompensatoriske undervisning, dvs. en sprogræning der sigter mod at lære arbejderne at beherske middellagets sprog.

Der er imidlertid mange indvendinger at gøre. Fx kan man ikke slutte direkte fra optællinger af forsøgspersoners brug af grammatiske konstruktioner til deres erkendelses- og udtryksevne: man kan i meget vid udstrækning udtrykke det samme ved hjælp af flere korte sætninger som med én lang og kompliceret; og mængden af tillægsord siger intet om graden af nuancering eller differentiering: *gul sodavand* er ikke mere præcist end *appelsquash*. Det er derfor tænkeligt at arbejderbørnene blot bruger en anden sproglig strategi end mellemlagsbørnene. De engelske forsøg viste fx at arbejderbørn der skulle fortælle hvad de så i en tegnet billedserie, ofte udtrykte sig efter mønsteret "ham der tager den der og går derhen med den", mens mellemlagsbørnene sagde "den sorthårede dreng tager fodbolden og lægger den hen i hjørnet ved plankeværket". Men arbejderbørnenes stærkt deiktiske sprogbrug (p. 10–11) er ikke et tegn på ubehjælpssomhed; forsøgslederen sidder jo ved siden af og kan også se billedet, så det er fuldt tilstrækkeligt at pege og sige *ham der* osv. Det middellagsbørnene kan fremfor de andre er at spille det spil at forsøgslederen ikke kender billedet og derfor skal have mere præcise beskrivelser end det faktisk er nødvendigt.

Middellagsbørnene var i stand til at følge de regler for sproglig handlen som gælder for skolen og andre "offentlige" situationer: man skal udtrykke sig abstrakt og upersonligt,

uden at blande private erfaringer ind. Arbejderbørnene har vanskeligere ved at skifte fra den private sfære, hvor kommunikationspartnerne har mange fælles erfaringer, fælles forudsætninger og fælles rent fysiske omgivelser, til det offentlige, hvor det kræves at man ser bort fra sådanne forhold. Arbejderbørnenes sproglige handicap beror ikke på en ringere udviklet sprogeвне, men derimod på at deres sprogbrug er forskellig fra sprogbrugen i skole, administration, presse, erhvervsliv og officielt kulturliv. Dette syn på sprogbrugen er den såkaldte differenshypotese; der er nok forskel på mellemlags- og arbejderlagssprog, men det er ikke en kvalitetsforskel:

Accepterer man samfundet som det er, i hvert fald et stykke tid endnu, er konsekvensen stadig en kompensatorisk undervisning. Da det er mellemlagssprogbrugen der dominerer hele det offentlige liv, så må arbejderne tilegne sig denne sprogbrug hvis de vil gøre sig gældende politisk og uddannelsesmæssigt. Men de vil naturligvis alligevel stå svagt over for dem der er født med det offentlige sprog som modersmål.

En helt modsat pædagogisk konsekvens er den emancipatoriske (frigørende) sprogopdragelse. Mens målet for den kompensatoriske er accept af og indordning under mellemlagsnormerne, så tilsligter den emancipatoriske at få eleverne til at analysere og forstå deres egen situation, så de ikke opfatter sig som sprogligt mindreværdige, men indser at deres underlegenhedsoplevelse beror på nogle sprogkonventioner i samfundet, som igen er affødt af de økonomiske og politiske magtforhold. Disse kan imidlertid næppe ændres ved at man laver om på sproget, derimod vil sprogbrugen ændre sig når man laver om på samfundet.

Dansk forskning har stort set forholdt sig kommenterende og kritiserende til denne form for sociolingvistik, som dels går empirisk til værks, dels hovedsagelig bygger på metoder, kategorier og terminologi fra den egentlige strukturlingvistik. De større danske undersøgelser der foreligger, er snarere sprogsociologiske, dvs. de bygger på sociologiske synspunkter og metoder og forkaster stort set de lingvistiske som vildledende eller i bedste fald irrelevante.

Ideen er at undersøge ytringer, tekster, samtaler osv., ikke for at udrage almene grammatiske og pragmatiske strukturlove, men for at undersøge den helt konkrete sprogbrug. Denne indgår altid i en bestemt ikke-sproglig praksis, og analysen af denne samfundsmæssige praksis er udgangspunktet og rammen om sprogbrugsundersøgelserne.

Sprogbrug er efter denne opfattelse social handlen og kan kun analyseres og fortolkes på baggrund af grundig viden om samfundet, dets institutioner og de individer der deltager i kommunikationen.

De mest omfattende sprogsociologiske undersøgelser har haft skolen og undervisningssituationen som emne. Dels er skolen forholdsvis let at beskrive som institution, dels er selve undervisningssituationen med dens lærer- og elevroller let at definere, og endelig er de praktiske observationsforhold gunstige: man ved hvornår en klasse kommer og går, man kan skaffe sig oplysninger om den enkelte elevs sociale baggrund, man kan hænge mikrofoner op i klasseværelset osv.

Gennem grundige analyser af klasseværelsessamtalerne søger man at finde et svar på spørgsmål som: hvad belønnes en elev for og hvad udsætter hende for sanktioner? hvem i klassen tør sige noget og hvem gør ikke? hvilke elever er undervisningen noget fremmedartet for og for hvem er den en art forlængelse af det der tales om i hjemmet? hvilke normer og ideologier gælder i klassen og hvilke udenfor? hvordan er forholdet mellem informering og indoktrinering?

Undersøgelser af denne art tager ikke deres udgangspunkt i sproglige iagttagelser, som så sammenfattes og danner grundlag for sociologiske hypoteser. Tværtimod begynder man åbent med nogle politiske værdipræmisser, ideer om hvad der er godt og ondt, og lader dem styre sine iagttagelser og analyser. I studiet af selve de sproglige facts kan sprogsociologen få sine fortolkninger af hele den komplekse kommunikationsproces bekræftet. Metoden anviser vistnok ikke hvilke betingelser der skal være opfyldt for at en sproglig observation kan siges helt eller delvis at have afkræftet en sociologisk hypotese.

I resultater og konklusioner indgår bud på løsningen af skolens og samfundets problemer. Det er karakteristisk at sociolingvistikken (og pragmatikken) føler forpligtelse til eksplicit stillingtagen og politisk engagement. Den værdifri videnskab er en illusion og anses ikke engang for brugbar som utopi. For sprogsociologerne er lingvistikken et handlingsprogram.

Kontrastiv sprogbeskrivelse – maskinoversættelse

Pragmatik og sociolingvistik er forskningsaktiviteter der nødvendigvis må flytte interessen fra det grammatiske, sprogstrukturen i snæver forstand, til områder som psykologi og sociologi der ligger uden for den traditionelle lingvistikks arbejdsfelt.

Et tredje nyt og udadrettet forskningsemne er dansk som fremmedsprog, og det fører modsat pragmatik og sociolingvistik tilbage til interessen for strukturbeskrivelsen.

Behovet for undervisning og dermed forskning i dansk som fremmedsprog er kommet bag på dansk pædagogik og sprogvidenskab. Ganske vist har der så at sige i århundreder været undervist i dansk på Grønland, Island og Færøerne, men det har man i Danmark indtil for nylig ikke interesseret sig meget for. Det der imidlertid især har fremkaldt interesse for dansk som fremmedsprog er de sidste 15–20 års indvandring af fremmedarbejdere og flygtninge, og i noget ringere grad den bevægelighed i arbejdskraften som EF-medlemskabet muliggør.

Der findes en del udenlandske universiteter der tilbyder dansk som studiefag, men først

og fremmest undervises der i dansk som fremmedsprog på talrige kurser i Danmark. Det er et problem at ingen af de lærere der underviser er uddannet til denne undervisning: der findes ingen uddannelse i faget dansk som fremmedsprog. Dernæst er håndbogsmaterialet for lærerne et problem; de mere grundige ordbøger og grammatikker der findes, er skrevet for danskere, ikke for udlændinge. Disse to brugergrupper har forskellige behov, og læreren i dansk som fremmedsprog må meget tit lede forgæves efter oplysninger hun skal bruge i sin undervisning. Endelig er de undervisningsmaterialer der eksisterer, gennemgående af beskeden værdi set fra et lingvistisk synspunkt. Mange af dem er kopieret temmelig råt efter tilsvarende lærebøger i engelsk, og i alle tilfælde bygger de på en disposition og stofudvælgelse der svarer til traditionel dansk skolegrammatik for danskere.

De forskningsopgaver der er nødvendige ud fra synspunktet dansk som fremmedsprog, er fremfor alt at skaffe mere viden om dansk sprog og vel at mærke også om dets overfladestruktur. Semantikken og pragmatikkens mål og resultater er som jeg har vist det (p. 10 og 18–19) overvejende sproglige universalier, det der er fælles for alle eller flere sprog. En forskning der sigter mod resultater som er brugbare for fremmedsprogsundervisningen, må imidlertid i høj grad interessere sig for de sproglige planer hvor forskellene mellem nationalsprogene er størst, nemlig det man har kaldt overfladen.

Det er dog ikke tilstrækkeligt at uddybe den viden der allerede foreligger og udfylde de åbenbare huller der er. Det er også nødvendigt at opdyrke næsten helt nye områder under hensyn til hvad udlændinge oplever som specielt og svært ved moderne dansk.

Særlig mht. den lydlig realisation synes dansk nemlig på en karakteristisk måde at adskille sig fra de andre europæiske sprog. De udenlandske elever skal lære at beherske nogle distinktioner som er helt fremmede for dem. Dansk adskiller således 10 vokaler i trykstærk stavelse, og der skal derfor både mht. udtale og opfattelse arbejdes med langt finere nuancer end det er normalt. Det er fx meget vanskeligt for udlændinge at opfatte og udtale forskellen mellem

mile – mele – mæle – male – marle

Tre trin kan vistnok alle klare, men de fem kun de færreste. Yderligere har lydudviklingen lige fra middelalderen til vore dage medført en voldsom reduktion af ordene. Et ordpar som *sælg* – *selv* adskilte sig tidligere tydeligt i udtalen ved at det ene endte på (blødt) *g*, det andet på *v*. I parret *sælge* – *selv* var forskellen endnu tydeligere: *sælge* ender på *-e*, konsonanten efter *l* er *g*, og ordet er uden stød, i modsætning til *selv*. Tager man den moderne udtale af *sælg* og *selv*, er ordene helt faldet sammen, og forskellen på *sælge* og *selv* er at *sælge* mangler stød og evt. har halvlangt *l*, mens *selv* har stød og kort *l*. Noget tilsvarende kan vises for ordstoffet som helhed: der er kun få træk til at markere modsætningen (ringe redundans), og de modsætninger der er, er af en usædvanlig art: vokalnumancer, stød/ikke stød, konsonanter som blødt *d* osv.

Til gengæld ser det ud til at dansk kompenserer for det fonetiske informationstab ved en række syntaktiske forholdsregler som ikke spiller samme vigtige rolle i andre europæiske sprog. Der er i dansk en meget præcist reguleret ordstilling; der er et sæt af såkaldte kløvningsmekanismer – man siger nødig

(47) mange mener marsk Stig dræbte Erik Klipping
men snarere

(48) der er mange der mener at det var marsk Stig der dræbte Erik Klipping
Og der er et meget udbygget system af regler for den syntaktiske fordeling af stærktryk (')
og svagtryk (◌):

(49) ◌de ◌burde 'nok ◌have ◌sendt ar'tiklen ◌til 'Lund
i modsætning til

(50) ◌de ◌burde 'nok ◌have 'sendt ar'tiklen ◌til 'Lund
I (49) er *Lund* den svenske universitetsby, i (50) er det en person.

Udforskningen af specielt danske informationsstrategiske mekanismer som ordstilling, kløvnings- og tryk er centrale opgaver for arbejdet med dansk som fremmedsprog.

Omkring den tid da strukturalismen frigjorde sig fra den anvendte grammatik, talte man med afsky om translatørgrammatik eller “squinting grammar” (Otto Jespersen: ‘skelende grammatik’, se også p. 4). Det var sprogbeskrivelser hvis formål kun var at sætte folk i stand til at lære et fremmed sprog, ikke at give dem indsigt i deres eget. Grundprincippet var at man til modersmålsgrammatikken tog de kategorier og den terminologi som fandtes i det fremmedsprog man sigtede imod. Man talte om dativobjekt til trods for at der ikke findes dativ i dansk, men det var hensigtsmæssigt, for dativobjektet var det led der skal stå i dativ når man oversætter til latin eller tysk. Man kaldte *som* og *der* for relativpronominer (henførende stedord) fordi begge ordene kan oversættes til relative pronominer i andre sprog, mens de i øvrigt intet som helst har tilfælles med relativpronominer (nemlig *hvem*, *hvad*, *hvis*, *hvilken*). Translatørgrammatikken tjente sit formål effektivt, men formålet var altså ikke at sige noget rigtigt og relevant om hvordan modersmålet var indrettet.

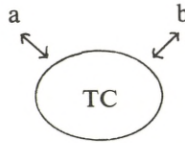
Det var med rette strukturalisterne var skeptiske over for translatørgrammatikken – og dermed hele den eksisterende skolegrammatik – som kun gav et vrængbillede af det danske sprog. Men det var altså ikke muligt at frakende den en betydelig nytte i forbindelse med fremmedsprogsundervisningen.

Den KONTRASTIVE SPROGBESKRIVELSE er en art rehabilitering af ideen at afbilde ét sprog på et andet. Formålet med den systematiske sammenligning af fonetiske, morfologiske, syntaktiske, semantiske og pragmatiske strukturer er dels det rent lingvistiske at kunne studere forskelle og ligheder mellem sprog, dels det praktiske at kunne forsyne fremmedsprogspædagogikken med materiale og ideer.

Den kontrastive beskrivelse er en mere systematisk og kontrolleret afbildning end translatørgrammatikken. Mens translatørgrammatikken afbilder direkte som “a kan oversættes til b”:

a → b

så går den kontrastive beskrivelse vejen over et såkaldt tertium comparationis (sammenligningens tredjeled):

Tertium comparationis er et fænomen af universel karakter, og sammenligningens princip er “fænomenet TC, der er fælles for fx dansk og engelsk, realiseres i dansk som a og i engelsk som b”. TC kan være den fonetiske kategori klusiler (lukkelyd), det morfologiske fænomen sammensætning eller stærke verber, den grammatiske kategori tid (tempus) eller den pragmatiske kategori høflighed (please) osv.

Metoden indebærer altså at sprogene sammenlignes ud fra nogle universelle kategorier; jo nærmere sprogene er hinanden, des mindre universelle er de kategorier der vælges til tertia comparationis, og jo mere forskellige sprogene er, des mere universelt må tertium være. Sprogene betragtes altså på denne måde som alternative realisationer af samme universalier. Sammenligningen forudsætter at de to kontrasterede sprogs strukturer beskrives selvstændigt, men naturligvis sammenligneligt; det tillades ikke at beskrivelserne læderer og forvrænger hinanden som i translatørgrammatikken.

Den kontrastive sammenligning med andre sprog uddyber i høj grad vort kendskab til dansk, både ved at man kommer til at se på sproget fra uvante vinkler og ved at man får øje på at noget tilfældigvis er oversat i dansk. Man fremstiller det fx tit sådan at der til dansk *flere* svarer to engelske eller tyske ord:

<i>dansk</i>	<i>engelsk</i>	<i>tysk</i>	
flere	{ more several	mehr mehrere	(‘flere end ...’) (‘adskillige’)

Men i virkeligheden har vi samme skelnen i dansk, idet kun betydningen ‘more’ kan have kortformen *fler*:

<i>dansk</i>	<i>engelsk</i>	<i>tysk</i>
fler(e)	more	mehr
flere	several	mehrere

På snæver plads er det lettest at demonstrere kontrastiveringens heuristiske værdi på enkeltord. Til de tre danske ord *altid*, *endnu* og *stadig* svarer 3 tyske, 2 engelske og ét fransk ord:

<i>dansk</i>	<i>tysk</i>	<i>engelsk</i>	<i>fransk</i>
altid	immer	always	toujours
endnu	noch	still	
stadig	immernoch		

I forhold til tysk drejer det sig egentlig kun om tre glosor som et for et svarer til tre andre. Men sammenligningen med engelsk og fransk tvinger os til at etablere et tertium compara-

tionis: “biord der betegner vedvaren”, og derefter gøre rede for hvordan dansk opdeler området. (Eksemplet er her noget forenklet; fx ser vi bort fra at engelsk har *yet* med betydningen ‘endnu’, men kun efter nægtelse).

Forskellene mellem de tre danske ord kan beskrives således: *altid* betegner at noget finder sted i fortid, nutid og forventelig i fremtid; *endnu* betegner at noget finder sted i fortid og i nutid, men forventelig ophører i (nær) fremtid; *stadig* betegner at noget finder sted i fortid og mod forventning i nutid. *Stadig* kan ikke forbindes med nægtelse:

(51) *jeg er ikke stadig forkølet

men her overtager *mer(e) stadigs* funktion:

(52) jeg er ikke *mer(e)* forkølet

De fire ord *altid*, *endnu*, *stadig* og *mer(e)* skal findes fire forskellige steder i ordbogen og behandles der uafhængigt af hinanden. Via kontrasteringen får vi samlet ordene til et lille semantisk delsystem, og vi har fået noget at vide om dansk som vi ikke vidste før.

En anden form for kontrastering er den der er nødvendig for at konstruere oversættelsesmaskiner. Der eksisterer endnu ikke en maskine som kan oversætte til eller fra dansk, men der arbejdes, delvis EF-finansieret, med at tilrettelægge den sprogbeskrivelse der skal gøre det muligt, og allerede på dette stadium spiller edb en stor rolle for arbejdet.

De analyser af dansk som foretages med henblik på maskinoversættelse strækker sig fra den grafiske struktur til semantikken, altså fra overflade til dybde med alle mellemlid. Det er nødvendigt at kende ordforrådet i moderne dansk og de enkelte ords hyppighed; for at maskinen skal kunne genkende ordene, skal disse analyseres i morfemer (se p. 7), ligesom syntaksen skal gøre detaljeret rede for sætningernes enkeltled og deres kombinatorik; syntaksen skal være løbende forbundet med en meget indgående semantisk analyse, og det skal både være en sætningsgrammatisk og en tekstgrammatisk analyse; yderligere skal al semantik formuleres som noget rent mekanisk som datamaterne kan arbejde med, idet de naturligvis savner enhver semantisk intuition.

En af vanskelighederne er det såkaldte homografproblem, dette at én skrivemåde kan stå for flere ord eller orddele. Hvis maskinen fx støder på ordet *læser*, må den først afgøre om det skulle være en flertalsform af *læs* (jf. *las* – *laser*) eller af *læse* (jf. *næse* – *næser*) men ved at slå op i sit ordlager konstaterer maskinen at der ikke findes et par navneord *læs* og *læse* med denne bøjning. Valget står nu mellem navneordet *læser*, som findes i ordlageret, og nutid af udsagnsordet *læse*, som også findes. Hvis der i forvejen er identificeret en sikker nutids- eller datidsform i sætningen (fx *blev*) og der ikke står et *og* umiddelbart foran *læser*, er det sandsynligt at *læser* ikke er nutid, og hvis der yderligere står et *en* foran – ikke nødvendigvis lige foran – er det sandsynligt at *læser* er et navneord:

(53) hun blev en god læser

Hvis disse betingelser ikke er opfyldt og der til gengæld står et navneord eller stedord foran eller bagved, evt. foran og bagved, så er *læser* sandsynligvis nutid af udsagnsordet *læse*:

(54) jeg læser jo avisen

læser hun?

min bror læser

Denne mekaniske grammatik er man kommet et stykke vej med. Men der er mere komplicerede problemer end det. I eksemplet

(55) drengene kastede sig over æbleskiverne, og snart var der ikke én tilbage kan *én* rent grammatisk henviser til både *drengene* og *æbleskiverne*. Når eksemplet alligevel ikke er flertydigt, hænger det sammen med den banale kendsgerning at læseren ved hvad der normalt sker når der spises med god appetit. Denne erfaring har maskinen ikke, og hvis den skal kunne analysere og oversætte (55) korrekt, skal den ikke blot registrere den syntaktiske struktur, den skal også registrere at *kaste sig over* i dette tilfælde betyder 'spise grådigt' – i modsætning til eksempler som

(56) formanden kastede sig over kassereren

Endvidere skal den identificere *drengene* som spiserne og *æbleskiverne* som madvarerne, og den skal være programmeret til at antage at det snarere er madvarerne end de sultne personer der forsvinder i forbindelse med en spiseproces. Løsningen af sådanne problemer kræver at maskinen forsynes med "kunstig intelligens" (artificial intelligence).

Der er blandt lingvister delte meninger om de realistiske muligheder for at konstruere maskiner der kan oversætte andet end stærkt skematisk information. Der er derimod enighed om at arbejdet med maskinoversættelse under alle omstændigheder gennem de mange delresultater på meget værdifuld måde bidrager til udforskningen af sproget.

Slutning

Udviklingen i danskforskningen i det sidste halve hundrede år tegner en figur der ligner en cirkel eller en spiral.

Strukturalisterne frigjorde lingvistikken fra at være en instrumentaldisciplin for forskellige humanistiske forskningsaktiviteter og hævdede nødvendigheden af en autonom sprogvidenskab.

Denne frigørelse betød en hurtig udvikling af metoderne, en eksplosiv forøgelse af den samlede viden om sproget, og meget store forventninger til lingvistikens fremtidige resultater.

Ambitionerne om en udadrettet, direkte samfundsrelevant lingvistik sprænger imidlertid de strukturalistiske rammer. Først suppleres de lingvistiske metoder med psykologiske og sociologiske, og lingvistikken får anvist sin gamle plads som hjælpedisciplin i forbindelse med vigtigere formål. Senere ændres rammerne atter, så strukturlingvistikken kommer til at indgå som en forholdsvis uinteressant biting i en almen sociologisk kommunikationslære, og den udgår i realiteten som undervisningsfag i dansklæreruddannelsen på de højere læreanstalter.

For den konsekvente pragmatik og sprogsociologi eksisterer sproget ikke som emne. Sprogstrukturen er et blændværk man skal skue igennem, og gennemskue, for at se det egentlige, nemlig den sociale handlen, som bl. a. kommer til udtryk gennem sproget.

Men andre forskningsområder har sproget og sprogstrukturen som et væsentligt emne. Det gælder fx forskningen i stilistik, maskinoversættelse, dansk som fremmedsprog, fonetik, leksikografi og sprogpædagogik. Det gælder i øvrigt også i nogen grad pragmatik og

sprogsociologi, idet forskere ikke altid er helt så konsekvente som deres hensigtserklæringer.

Den principielle ophævelse af det der efterhånden blev en mesalliance mellem strukturlingvistikken (grammatikken) og disciplinerne pragmatik og sprogsociologi, indebærer at udforskningen af det danske sprog igen kan fremstå som en nyttig og nødvendig forskningsgren – ikke for enhver pris autonom, og slet ikke afskåret fra omverdenen.

Bibliografi

Bibliografien følger den foregående fremstilling afsnit for afsnit og er ment som en nogenlunde realistisk læsevejledning for den interesserede og meget energiske læser. Den er derfor ikke særlig omfattende, men søger at følge hovedlinjerne. Det har ikke været muligt at henvise til bøger og afhandlinger på samme niveau: nogle er populære, andre er rimeligt læselige for de fleste, og nogle er absolut kun skrevet for fagfolk. – Der er brugt følgende forkortelser:

KBgL: Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik (Akademisk Forlag 1972 ff.)

MM: tidsskriftet Mål & Mæle (Arena 1974 ff.)

NyS: Nydanske Studier (Akademisk Forlag 1970 ff.)

SAML: Skrifter om Anvendt og Matematisk Lingvistik (udg. af Københavns Universitets Institut for Anvendt og Matematisk Lingvistik 1974 ff.)

SD: Sprogvidenskabens Discipliner (udg. af Erik Hansen og Ole Togeby, Berlingske Forlag 1980).

Helt generelt kan der henvises til bibliografien

Erik Hansen og Nana Riemann: Bibliografi over moderne Dansk Rigssprog 1850–1978 (1979) og til

Erik Hansen og Ole Togeby (red.): Sprogvidenskabens Discipliner (1980).

Om perioden forud for den behandlede:

Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede (udg. af Selskab for Nordisk Filologi 1965).

Den nye strukturalisme

Semantisk-syntaktisk analyse:

Ole Togeby: Om sprog p. 33–50 (1977)

Hanne Ruus: Sproglig betydningsanalyse (NyS 10/11 1979)

Erik Hansen: Nogle problemer omkring "ordgrammatikken" (NyS 1 1970)

Niels Erik Wille: Begrebet "normalsprog" (NyS 1 1970).

Analyse af enkeltproblemer:

Torben Andersen: En semantisk beskrivelse af *igen* (NyS 10/11 1979)

Otto Glismann: Om vurderende udsagn og emotive prædikater (NyS 10/11 1979)

Otto Glismann: En studie i begrebet sætningsrealitet (NyS 7 1974)

Erik Hansen: Modal interessens (Danske Studier 1972)

Erik Hansen: Motorik und Lokalbestimmung einiger hochfrequenter verba ponendi im Dänischen (KBgL Sonderband 1980).

Deiksis:

NyS 8 (1975) – et temanummer om deiksis.

Præsupposition:

Peter Harder og Arne Poulsen (red.): Hvad går vi ud fra? (1980).

Sproghandlinger:

Ole Togeby: Hvis det går galt, bliver du ikke alene! (Kritik 26 1973)

NyS 5 (1973) – et temanummer om sproghandlinger.

Tekstlingvistik:

- Ole Tøgeby: Tekstlingvistik (SD)
- Ole Tøgeby: Men hva' med kongen? (NyS 10/11 1979)
- Peter Harder: Tekstpragmatik (NyS 10/11 1979).

Kritik af systemlingvistikken

- Peter Harder: Prædikaturstruktur og kommunikativ funktion (NyS 8 1975)
- Jesper Hermann og Frans Gregersen: Gennem sproget (1978)
- Frands Mortensen: Kritisk fremstilling af den abstrakte sprogvidenskab (NyS 6 1974)
- Lars Qvortrup: Forældreskab. Kritik af TG-analysens 3. generation (NyS 7 1974).

Sprogbrugsanalysen

Generelt:

- Klaus Kjølner: Dansk Sprogbrugsanalyse 1970-79 (Danske Studier 1980)
- Klaus Kjølner (red.): Analyser af sprogbrug (4 bind 1975-76)
- Niels Erik Wille: Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse (NyS 2 1970)
- Peter Harms Larsen og Niels Erik Wille: Pragmatik og lingvistik, en videnskabshistorisk skitse (NyS 9 1978)
- Ib Poulsen og Harald Steensig: Pragmatik (SD)
- John E. Andersen: Pragmatikkens kommunikationsfællesskaber (NyS 9 1978)
- John Mortensen: Kritik af pragmatikken (1978).

Enkelte tekster og genrer:

- John E. Andersen og Ib Poulsen: Fjernkommunikation (1972)
- Bo Fibiger: Partipolitisk sprogbrug (1972)
- Erik Hansen: Reklamesprog (1965)
- Erik Hansen: Ping- og pampersprog (1971)
- Klaus Kjølner: Vælgeren og partiprogrammerne (1973)
- Peter Harms Larsen: Presseinterviewet som kommunikationssituation (1972)
- Jørn Lund: Lidt om sproget i Danmarks Radios børne- og ungdomsudsendelser (Børnenes sprog - sprogene omkring børn 1979)
- Frands Mortensen: Kommunikationskritisk analyse af 22-radioavisen (1972)
- Mette Nordentoft: Avisledere (1972)
- Ole Tøgeby: Sådan lever weekendgenerationen (Analyser af sprogbrug (Kjølner red.). Argumentation 1975)
- Ole Tøgeby: 3 for 10 kr. (Kritik 50 1979).

Sproglige enkeltfænomener:

- Erik Hansen: Imperativ (MM 1. årg. 3, 1974)
- Erik Hansen: Den sproglige kliché (Danske Studier 1979)
- Peter Harms Larsen: Dav igen (MM 1. årg. 2, 1974)
- Lars Anton Henriksen: Ansvar i sproget (MM 1. årg. 4, 1975)
- Pia Riber Petersen: Bedepiger, styrkvinder og formandinder (At færdes i Sproget (Dansk Sprog-nævns skrifter nr. 9) 1975).

Sociolingvistik generelt:

- Mogens Baumann Larsen: Sprogsociologi (SD)
- Jesper Hermann: Det er ikke os, der er dumme, når vi ikke forstår de "kloges" sprog (Danmarks Skoleradio 1979)
- Frans Gregersen m. fl. (red.): Klassesprog (1974).

Sociolingvistiske undersøgelser:

- Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigssprog I-II (1975)
- Lars Brink og Jørn Lund: Udtaleforskelle i Danmark (1974)
- Projekt Skolesprog: Skoledage I-II (1979)

Anne Marie Heltoft og Kirsten Paaby: Tampen brænder. En analyse af undervisning som samtale (1978).

Sprognormer:

Erik Hansen og Peder Skyum Nielsen (red.): Sprognormer i Norden (NyS 12 1979) – et temanummer om normer og normering

Nyt fra Sprognævnet (udg. af Dansk Sprognævn 1968 ff.)

Dansk Sprognævns årsberetninger (spec. 1978 ff.)

Erik Hansen: Argumenter i konflikt (Sprog i Norden 1979)

Henrik Galberg Jacobsen: De eksplicite præmisser i Dansk Sprognævns rådgivning (Sprog i Norden 1979)

Allan Karker: Det nordiske argument i Dansk Sprognævns rådgivning (Sprog i Norden 1979)

Ulf Teleman: Ret og rimeligt (1981).

Kontrastiv sprogbeskrivelse – maskinoversættelse

Kontrastiv sprogbeskrivelse generelt:

Jens Normann Jørgensen: Kontrastiv sprogforskning (SD)

Kontrastiv Lingvistik i Danmark (udg. af Statens Humanistiske Forskningsråd 1977)

Erik Hansen: Fremmedsprogundervisningens skadelige indflydelse på den danske grammatik og det danske sprog gennem tiderne (SAML 6 1980)

Cathrine Fabricius Hansen: Plan einer dänisch-deutschen kontrastiven Grammatik (Kontra 1 (udg. af Københavns Universitets Institut for Germansk Filologi) 1980).

Enkeltundersøgelser:

Mogens Dyhr: Die Satzspaltung im Dänischen und Deutschen (Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache, Mannheim 1978)

Cathrine Fabricius Hansen: Die starken Verben (Kontra 2 1978)

Lisbeth Falster Jacobsen: Der dänische Satzknotten – mit Anleitungen zu seiner Übersetzung ins Deutsche (KBgL 14 1978)

Lisbeth Falster Jacobsen og Jørgen Olsen: Über die attributiven Relativsätze im Dänischen und Deutschen (Kontra 3 1979)

Erik Hansen og E. Rajnik: Movierung der Personenbezeichnungen im Deutschen und Dänischen (Kontra 4 1981)

Hanne Korzen: Snak om sætningsknuder på dansk og fransk (Romansk Instituts dupliserede Småskrifter (Københavns Universitet) 49 1977)

Monika Wesemann: Die dänische Partikel *ellers* und ihre deutschen Entsprechungen (KBgL Sonderband 1980).

Maskinoversættelse:

Henning Spang-Hanssen: Maskinel oversættelse og sproganalyse (Erling Dessau: Datamaskiner (1964))

Bente Maegaard og Hanne Ruus: DANWORD: Hyppighedsundersøgelser i moderne dansk: baggrund og materiale (Danske Studier 1978)

Bente Maegaard og Hanne Ruus: Strukturering af lingvistiske data til brug ved maskinoversættelse (Nordiske Datalingvistikdage i København 9.-10. okt. 1979 (1979))

Bente Maegaard og Hanne Ruus: Hyppighedsordlisten DANWORD L1A (udg. af Institut for Matematisk og Anvendt Lingvistik og Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet 1979 og 1980)

Bente Maegaard og Hanne Ruus: Rangfrekvenslister og deres brug (SAML 7 1980).

Grundvidenskaben i dag er navnet på en række af 30 offentlige, almentforståelige foredrag, som Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab afholdt i 1976-79. I denne serie pjecer, der bygger på foredragene, berettes om udviklingen i den sidste menneskealder inden for de forskellige naturvidenskabelige og humanistiske videnskabsgrene med det formål at øge forståelsen for den forskning, der ikke direkte stiler mod praktisk anvendelighed, men mod forøget indsigt i sammenhængene i verden.

Foredragene udgives i 30 hæfter (3 bind). De 20 første er udsendt 1977-80 med titelark i hæfte 10 og 20. Nu foreligger de nedennævnte hæfter, incl. begyndelsen af 3. bind. Prisen incl. 22% moms er kr. 13,50, fra nr. 11 dog kr. 14,50. Hæfterne kan købes i boghandelen, eller man kan få dem tilsendt fortløbende og portofrit ved at abonnere hos Folkeuniversitetet i København.

1. Mogens Pihl: Hvad er grundvidenskab?
2. Erling Bjøl: Politik som videnskab.
3. Søren Egerod: Det fjerne Østens sprog - sammenhænge og påvirkninger.
4. C. Møller: Omvæltninger i fysikernes tankesæt i vort århundrede.
5. Arne Noe-Nygaard: Jordens nye ansigt.
6. Olaf Pedersen: De eksakte videnskabers historie.
7. P. Nørregaard Rasmussen: Økonomisk vækst.
8. Erik A. Nielsen: Hvad kan litteraturvidenskaben?
9. Ingmar Bengtson: Musikvidenskab - nu og i fremtiden.
10. Ole Maaløe: Biologiens molekylære grundlag.
11. Bernhard Gomard: Retsvidenskabens opgaver og særpræg.
12. C. Overgaard Nielsen: Økologi som grundvidenskab.
13. Arild Hvidtfeldt: Religionssociologiens plads blandt humaniora.
14. H. H. Ussing: Om årsagerne til elektriske fænomener i levende organismer.
15. Niels Thomsen: Historiske opinionsstudier.
16. I. K. Moustgaard: Psykologien som eksperimentalvidenskab.
17. Werner Fenchel: Om matematikkens begreber og metoder.
18. Arne Strid: Evolution - det moderne syn på tilpasning og artsdannelse.
19. Morten Simonsen: Den biologiske skelnen mellem eget og fremmed.
20. C. Barker Jørgensen: Dyrene og årstidernes vekslen.
21. Fredrik Barth: Sosialantropologien som grunnvitenskap.
22. C. J. Becker: Hvad sker der i dansk arkæologi?
23. Erik Fischer: Om kunsthistorie.
24. Allan R. Mackintosh: Fra kaos til orden - faststoffysik i det tyvende årh.
25. Bengt Strömgren: Astronomiens udvikling i de sidste halvtreds år.
26. Thor A. Bak: Kemiske reaktioners hastighed.
27. Eli Fischer-Jørgensen: Fonetik - studiet af sproglyde.
28. Jan Pinborg: Den mørke Middelalder.
29. Erik Hansen: Dansk sprog.